KARL XI SOM INRIKESPOLITIKER

Ledning och styrning genom reglering

BJÖRN ASKER

KARL XI VERKADE under absolutismens tidevarv i Europa. Långt fler monarker än han ville centralstyra stat och samhälle. Men få torde haft större framgång. Peter I av Ryssland försökte, i stort sett rakt av, kopiera den svenska förvaltningsmodellen. Det lyckades bara delvis, eftersom Peter förbisåg att modellen förutsatte ett samhälle med fria bönder.[1] Karl XI strävade efter att leda och styra Sverige i riktning mot centralisering och enhetlighet, med ett ständigt utökat och förfinat regelverk som viktigt redskap. Kungens tro på lagar, stadgar, reglementen, instruktioner, eder och kontrakt är väl belagd inom forskningen, men något försök till översikt av hans reglerande verksamhet som sådan har veterligen inte tidigare gjorts.

En regelstyrd förvaltning

När historiker och historiskt inriktade sociologer försöker utröna sambanden mellan olika härskar- och förvaltningstekniker och samhällsutvecklingen i stort är den tyske samhällsvetaren Max Weber (1864–1920) fortfarande en inspiratör. Som den främsta drivkraften för uppkomsten av en regelstyrd förvaltning – en byråkrati – såg Weber en kvalitativ utvidgning av förvaltningsuppgifterna. En sådan utvidgning har enligt honom ofta följts av det maktpolitiskt betingade upprättandet av stående arméer och den därmed förbundna utvecklingen av finansväsendet. Bland de sex principer som enligt Weber var grundläggande för den moderna byråkratin nämner han först och främst principen om fasta regler. Byråkratin styrs av ett regelverk som fastställer verksamhetens mål och befattningshavarnas befogenheter.

Generella krav ställs på tjänstemännens personliga kvalifikationer.

1600-talets svenska förvaltning uppfyllde inte Max Webers byråkratikriterier. Vad gäller det kriterium som nämns här ovan brast det framför allt i kraven på tjänstemännens personliga kvalifikationer. Sådana krav ställdes bara i mycket allmänna ordalag. Däremot står det klart att det regelverk som angav verksamheternas mål och befattningshavarnas befogenheter utvecklades mycket starkt under århundradet. Från att ha varit nästan obefintligt breddades och fördjupades det fortlöpande, med 1630-talet och 1680-talet som formativa årtionden.[2] Det är också en gängse bedömning inom forskningen att svensk statsförvaltning från och med 1630-talet och in på 1700-talet var avancerad och effektiv i jämförelse med sina samtida motsvarigheter i Europas stater.[3] Som bekant ingick ett kvalitativt högtstående lantmäteri i denna statsförvaltning.

Det är ett rimligt antagande att utvecklingen mot envälde, byråkratisering och reduktion drevs av samhällsförändringar som pågick Karl XI förutan, men obestridligen tog kungen tillfället i akt att öka sin och statens makt. Karl var uppfostrad i tron på kungamaktens höghet och det måste för honom ha framstått som ett självklart mål att stärka monarkens position. I maktkampen med riksrådet och aristokratin åren runt 1680 var han beslutsam och framgångsrik. Sakpolitiskt ville han framför allt stärka krigsmakten, den yttersta garanten för stormaktsväldets bestånd i en fientlig omvärld. Arméns och flottans stora betydelse för honom är grundligt omvittnad, liksom hans uppfattning att de inhemska förbandens försörjning måste bygga på hemmansräntorna.

I sitt regeringssystem gav Karl XI stort utrymme åt sakkunskapen inom ämbetsmannakåren, samtidigt som han ibland spelade ut experterna mot varandra för att behålla sin handlingsfrihet. Karl framstår ingalunda som någon nyckfull despot, utan tvärtom som en beslutsfattare som strävar efter att handla rationellt. Kungens konsekventa utbyggnad av det statliga regelverket är kanske det mest påtagliga uttrycket för en sådan strävan. År 1685 förklarade Karl att Statskontoret skulle som juridiska nulliteter betrakta sådana befallningar som kungen utfärdat utan att först ha inhämtat ämbetsverkets utlåtande.

Statskontoret var skyldigt att på eget initiativ påminna kungen ifall hans order stred emot riksstaten. Detta innebar naturligtvis ingen inskränkning av kungens beslutsmakt utan var en praktisk åtgärd för att hindra att finansiella detaljbeslut oavsiktligt kom att strida mot den fastställda budgeten.[4]

Enväldet grundläggs

Karl XI:s företrädare på tronen hade, i nära samverkan med ett litet antal aristokratiska storgodsägarsläkter, lyckats göra Sverige till en europeisk stormakt. Men på riksdagarna opponerade sig bönder, borgare och präster mot adelns privilegier. Inom adeln fanns också en djup klyfta mellan aristokratin och ståndets flertal. De flesta adelsmännen innehade nämligen föga eller ingen frälsejord och ogillade att ett fåtal släkter dominerade riksrådet, krigsmakten och förvaltningen.[5]

Sedan Karl XI förklarats myndig och bestigit tronen 1672 kunde oppositionen anknyta till kungen. I samband med 1675 års riksdag inleddes en ekonomisk räfst med den aristokratiska förmyndarregering som tillsammans med riksrådet styrt riket under Karls omyndiga år. skånska kriget 1675–1679 fördröjde uppgörelsen, men åskådliggjorde amtidigt för Karl i hur hög grad förmyndarregeringen och rådet försummat landets finanser och krigsmakt. Från och med 1680 gick Karl XI och hans rådgivare, tillsammans med lågadeln och de ofrälse stånden, systematiskt fram för att undergräva riksrådet som institution och de aristokratiska storgodsägarsläkternas samhällsställning. Samtidigt stärktes kungens makt.[6]

Ekonomiskt försvagades aristokratin dels genom att räfsten med förmyndarregeringen och riksrådet fullföljdes genom en dömande kommission, verksam 1680–1682, dels genom den stora reduktionen av gods som i Sverige, Finland och de utrikes provinserna, alltså de nyligen erövrade besittningarna i Baltikum och Nordtyskland, donerats av kronan till adeln. Denna godsindragning – som inte bara drabbade aristokratin utan den godsägande adeln överhuvudtaget – inleddes 1680, utvidgades stegvis och var vid Karl XI:s död ännu inte helt avslutad.[7]

Politiskt stärktes kungen genom ett antal riksdagsbeslut. Ett viktigt steg var ständernas förklaring 1680 att kungen inte behövde kommunicera med riksrådet utom när han själv ville. Betydelsefulla var också ogiltigförklaringarna 1682 och 1689 av äldre riksråds- och riksdagsprotokoll med yttranden som kungen ansåg kränkte den konungsliga makten. Tronföljdsordningen 1683 avsåg att säkra successionen inom den pfalziska ätten. Om manlig tronarvinge saknades skulle kronan ärvas av en kvinnlig medlem av kungahuset.

Vid 1686 års riksdag överlät ständerna den lagstiftande makten åt kungen ensam. Som kulmen på denna rad av riksdagsbeslut brukar man se suveränitetsförklaringen 1693, vari de fyra stånden i svassande ordalag förklarade Karl XI för en »envälds, allom bjudande och rådande suverän konung, den ingen på jorden är för dess aktioner responsabel«. Karl XI var skyldig att regera »som en kristelig konung«, men ansvarig var han endast inför Gud.[8] I sin utnämningspolitik syftade Karl till att bemanna rådet, krigsmakten och förvaltningen med dugliga och kungatrogna män. De gamla aristokratsläkternas andel av de högre ämbetena sjönk drastiskt.[9]

Symboliskt manifesterades enväldet i konsten, litteraturen, musiken och arkitekturen. Det mest storslagna arkitektoniska projektet var den om- och tillbyggnad av Stockholms slott som påbörjades 1690. År 1682 ändrades riksrådens titel till kungligt råd och ett antal andra ämbeten med förleden »riks-« avskaffades eller fick en annan benämning. Exempelvis kallades hovets chef, dittills titulerad riksmarskalk, hädanefter för överste marskalk. Riksens ständer benämndes under envåldstiden Kungl. Maj:ts ständer. På detta sätt demonstrerade Karl XI att ingen skillnad skulle göras mellan kungen och Sveriges rike och att alla ämbetsmän, även de högsta, var kungens tjänare.[10]

Statsapparaten reformeras

Betydelsen av Karl XI:s inrikespolitik och förvaltningsreformer ligger på det hela taget i det konsekventa genomförandet, sällan i tankarnas originalitet. Den stora godsreduktionen, som var förutsättningen för statsfinansernas sanering och krigsmaktens förstärkning, är ett gott exempel. Karl XI:s reduktion var i sina principiella drag en utvidg-

ning av den reduktion som Karl X Gustav drivit igenom vid 1655 års riksdag men som avstannat eftersom den motarbetades av de ledande inom adeln.[11]

På 1672 års riksdag hade lågadeln genomdrivit att ämbetet och inte innehavet av greve- eller friherretitel skulle avgöra individens företräde i sociala sammanhang. Efter enväldets införande 1680 utfärdades alltmer omfattande rangföreskrifter. Genom dem inskärptes betydelsen av statliga ämbeten, som var givna av kungen, framför börd, släktskap och vänskap. Bestämmelserna tog i princip sin utgångspunkt i den militära hierarkin och med moderna ögon sett gynnades officerarna framför civilämbetsmännen.[12]

Sedan gammalt brukade ämbetsmän och andra avlägga trohetsed till kungen. Med början 1686 infördes nya edsformulär och kontrollen över edsavläggelserna systematiserades.[13] År 1696 utfärdades en stadga om den lydnad som lägre tjänstemän var skyldiga sina överordnade. Dessa bestämmelser innebar principiellt ingenting nytt, men inskärpte statsapparatens hierarkiska relationer, från kungen och nedåt.[14]

Krigsmakten

Karl XI:s mest kända förvaltningsreform är säkert införandet av det militära indelningsverket och av det ständiga knektehållet, det vill säga allmogens åtagande att fortlöpande tillhandahålla kronan ett bestämt antal infanterister. Indelningsverkets syfte var att förse kavalleriet som helhet samt officerare och underofficerare vid infanteriet med bostäder och avlöning. Knektehållet ersatte utskrivningen av meniga infanterister, som bara kunde äga rum efter beslut av riksdagen. Anmärkningsvärt är att knektehållet egentligen inte infördes genom något centralt beslut, varken av Kungl. Maj:t eller av ständerna, utan genom kontrakt som ingicks landskapsvis mellan kronan och bönderna. Processen inleddes på allvar genom ett slags principbeslut och några landskapskontrakt som slöts på riksdagen 1682/83. I Sverige skedde kontraktsteckningen under loppet av 1680-talet och i Finland var den slutförd vid mitten av 1690-talet. Syftet med såväl indelningsverket som knektehållet var att säkra rekryteringen och underhållet

av de stående arméförbanden. Idéerna var inte nya. Ett indelningsverk hade man redan tidigare försökt bygga upp, och i Dalarna hade knektehållet införts så tidigt som 1621.[15]

Karl XI arbetade också hårt för att skapa ökad enhetlighet i förbandens taktiska uppträdande, beväpning, utrustning och uniformer. Som exempel kan nämnas införandet av blå infanteriuniformer på 1680-talet. Fram till dess bars uniformsrockar i allehanda färger.[16]

Den militära straffrätten hade kodifierats i Gustav II Adolfs krigsartiklar 1621. Karl XI lät bearbeta dem och utfärdade nya krigsartiklar 1683.[17]

Inga planer för arméns mobilisering och uppmarsch, det vill säga samling och gruppering av stridskrafter, är kända före Karl XI:s tid. Under tiden 1689–1696 utarbetades, under kungens personliga medverkan, detaljerade och alternativa marschrutter för de svenska regementena. Dessa rutter var inga skrivbordsprodukter; Karl XI rekognoscerade själv en del vägsträckningar. För att minska bördan för den allmoge som bodde längs vägarna infördes 1689 en skatt, durchtågsgärden, som fördelade kostnaderna för marscherande trupp över bönderna i hela länet. När planen sattes på prov vid den allmänna mobiliseringen år 1700 fungerade den fullt ut.[18]

Under 1680-talets lopp flyttades örlogsflottans huvudbas och varv från Stockholm till det nyanlagda Karlskrona. För att säkra flottans behov av manskap byggdes ett redan befintligt båtsmanshåll ut enligt en modell som påminde om knektehållet. 1683 års krigsartiklar för armén fick sin motsvarighet vid flottan i 1685 års sjöartiklar.[19]

Kyrkan och skolan

Karl XI kände djupt sitt ansvar för att värna och styrka den lutherska läran, som han alldeles uppenbart såg som samhällets grundval. Långt innan den världsliga lagen hann reformeras stadfäste kungen 1686 en särskild kyrkolag, som därefter bekräftades av riksdagen. Kyrkolagen, som satte punkt för stiftens relativa självständighet, innehåller bland annat liturgiska anvisningar samt bestämmelser om kyrkobokföring och husförhör. Bådadera hade förekommit tidigare men infördes nu systematiskt. Kyrkolagen följdes 1687 av en förordning om domkapit-

len, 1689 av en förklaring till Luthers lilla katekes och 1693 av en ny kyrkohandbok och ett nytt regelverk för gymnasierna.

Någon för hela riket gemensam psalmbok hade inte tidigare fastställts, men en sådan stadfästes av kungen 1695. Han igångsatte också arbetet på en ny bibelöversättning, istället för den från Gustav Vasas tid. Översättningen blev inte färdig under Karl XI:s livstid utan trycktes som Karl XII:s bibel 1703. Denna var för övrigt gällande kyrkobibel till 1917.[20]

Civilförvaltningen

Karl XI ökade sin makt genom att omorganisera den statliga centralförvaltningen och ge myndigheterna nya instruktioner. De fem höga riksämbetena – drotsen, marsken, amiralen, kanslern och skattmästaren – avskaffades och kanslikollegiet förlorade sin tidigare roll som överordnat ämbetsverk. En mycket viktig förändring inom civilförvaltningen under Karl XI:s tid var införandet av ett systematiskt berednings- och remissarbete.[21]

Kammarkollegiet, den centrala finansförvaltningen, bröts upp. Till det nyinrättade Statskontoret överfördes år 1680 uppgiften att göra upp staten, det vill säga statsbudgeten, och att ansvara för att influtna medel disponerades i enlighet med denna. Kommerskollegium, som skapats 1651 för att befordra handeln, miste däremot sin självständighet och inordnades under Kammarkollegiet. För revisionsarbetet utbröts kammarrevisionen ur Kammarkollegiet 1695.[22]

Inom Kammarkollegiet tillsattes 1683 en direktör över lantmäteriet, och den geometriska karteringen, som inletts 1628 och klingat av under 1650-talet, sattes åter igång. Nysatsningen gällde särskilt de gårdar, byar och säterier som berördes av reduktionen.[23]

För genomförandet av förmyndarräfsten och reduktionen skapades särskilda kommissioner, som i praktiken utgjorde nya centrala myndigheter.[24]

Regional- och lokalförvaltningen – länsstyrelserna med sina underlydande organ – behöll under Karl XI sin organisatoriska uppbyggnad, men styrdokumenten omarbetades i syfte att stärka centralmakten. Nya instruktioner utfärdades för landshövdingarna 1687, landsbok-

hållarna 1688, häradsfogdarna 1688, häradsskrivarna 1689 och mantalskommissarierna 1693. Stora delar av detta regelverk överlevde för övrigt långt in på 1800-talet.[25] I Stockholm utplånades de sista resterna av borgerskapets självstyre genom införandet av 1693 års reglemente för överståthållaren och magistraten samt 1694 års instruktion för stadskamreraren.[26]

Hovet

En ny allmän instruktion för det kungliga hovet utfärdades 1687 och därefter kom en rad detaljerade instruktioner för hovtjänstemän i skilda befattningar. Sedan länge fanns en specialdomstol för hovets anställda, borgrätten. Karl XI anbefallde 1687 indelningen i en övre och en nedre borgrätt och reglementerade arbetet på ett sätt som blev vägledande till 1840-talet, då borgrätterna drogs in. En intressant detaljreglering är den bänkordning som anvisade gudstjänstbesökarnas placering i Stockholms slottskyrka och som fastställdes av kungen 1696.[27]

Rättsväsendet

Domstolsväsendets första instans på landet var häradsrätterna, med en häradshövding som ordförande. Sedan länge hade häradshövdingeämbetena, liksom de högre lagmansämbetena, använts som ett slags förläningar. Häradshövdinge- eller lagmanslönen uppbars av någon innehavare av ett helt annat ämbete och domarsysslan utfördes av en vikarie. Detta var problematiskt av flera skäl och 1649 beslöt riksdagen att häradshövdingarna själva skulle bevista tingen. Reformen genomfördes dock inte i praktiken förrän Karl XI 1680 bestämde att så skulle ske. Genast utnämnde han nya häradshövdingar och lagmän, som förväntades bo i sin domsaga eller lagsaga och själva förrätta sina ämbetssysslor.[28]

Arbetet med att skapa en ny lagbok för att ersätta de medeltida lands- och stadslagarna hade påbörjats redan i Karl IX:s dagar, men under långa tider varit vilande. Det fick en omstart 1686, då Karl XI tillsatte en ny lagkommission. Även denna gång drog arbetet ut på tiden och resultatet blev 1734 års lag.[29]

Näringarna

Föga är känt om Karl XI:s personliga uppfattning i frågor om hantverk och manufaktur, bergsbruk, handel och sjöfart. Hans kunskaper inom dessa områden var sannolikt begränsade och hans åsikter inte så grundmurade. Sedan urminnes tider hade konungen fria händer att utforma rikets ekonomiska regelverk, men på detta område visade sig Karl angelägen om ständernas stöd. Statlig dirigering av samhällsekonomin var dock regel i tidens absolutistiska stater, och att Karl trodde på nyttan av ett centralreglerat näringsliv kan inte betvivlas. På 1682/83 års riksdag begärde adeln att maximilöner skulle fastställas för tjänstefolket. Detta bifölls av Karl, och i 1686 års legohjonsstadga bekräftades att tjänstefolkets löner skulle fastställas länsvis i taxor som utarbetats av landshövdingarna och stadfästs av kungen.

De merkantilistiska och kameralistiska synsätt som redan tidigare präglat svensk ekonomisk politik förstärktes under Karl XI:s tid. Målet för kungen och hans rådgivare var utan tvivel att öka rikets välstånd och ekonomiska styrka, inte minst som bas för höjda statsinkomster genom skatter och tullar. Minsta uppmärksamheten ägnades jordbruket, som ju först genom 1700-talets skiftesreformer blev föremål för några större utvecklingsinsatser från statens sida. Till skydd för den inhemska manufakturen utfärdades under 1680- och 1690-talen en rad protektionistiska förordningar. Handelspolitiken tycks ha intresserat Karl XI framför allt på grund av den för folkförsörjningen livsviktiga saltimporten och handelsflottans betydelse för örlogsflottans bemanning med övat sjöfolk.[30]

De erövrade provinserna

Även i de provinser som införlivats med det svenska väldet efter Gustav Vasas tid vidtog Karl XI åtgärder för att stärka kungens makt och statens finanser. Jämtland, Härjedalen, Gotland, Bohuslän, Skåne, Halland och Blekinge hade efter fredssluten med Danmark 1645 och 1658 gradvis inlemmats i det svenska förvaltningssystemet. Det organisatoriska försvenskningsarbetet fullbordades av Karl XI, som 1681–1683 införde svensk lag och svenskt kyrkoskick i de provinser som tidigare tillhört Danmark–Norge.

I de nordtyska besittningarna Pommern, Bremen–Verden och Wismar, som tillfallit Sverige i westfaliska freden 1648, begränsades Karl XI:s befogenheter av att territorierna inte bara löd under svenska kronan utan också ingick i Tysk-romerska riket. Hårdare kunde Karl gå fram i Ingermanland, Estland och Livland, där han bland annat hade som mål att minska adelns makt och att stärka svenska språket som förvaltningsspråk gentemot den förhärskande tyskan.

Övergripande kan konstateras att Karl XI:s enhetlighetssträvanden inte bara gällde de tidigare danska och norska landskapen utan även de utrikes provinserna i Baltikum och Nordtyskland. De rättsliga och faktiska förutsättningarna för uniformitetspolitikens genomförande skiftade dock starkt även mellan närbelägna områden, exempelvis mellan Estland och Livland, liksom mellan Pommern och Bremen–Verden.[31]

Karl XI:s inrikespolitiska arv

Inga tvivel råder om att Karl XI:s yttersta mål som regent var att som ett starkt och lutherskt Sverige bevara det rike han ärvt efter sin far Karl X Gustav. Detta måste han ha sett som sin främsta konungsliga plikt. Att det personliga ansvaret vilade tungt på honom framgår av hans oförtröttliga arbete, hans – för att tala med Göran Rystad – totala hängivenhet inför uppgiften. Hans återkommande vredesutbrott mot ämbetsmän som han uppfattade som lata eller försumliga kan ses som uttryck för den press han kände.[32]

En stark maktkoncentration hos kungen framstod för Karl XI som det främsta medlet för rikets styrka och välfärd. Oupplösligt förbundet med ett sådant synsätt var tron på att kungen regerade med gudomligt uppdrag, enligt 1693 års riksdagsbeslut ansvarig inför »ingen på jorden« utan endast inför den allsmäktige. Endast som »en kristelig konung« hade Karl XI makt över sina undersåtar, men som sådan en – på papperet – obegränsad makt. I praktiken hade Karl som alla andra makthavare en mängd politiska hänsyn att ta. Exempel som nämnts ovan är hur han gång på gång försäkrade sig om riksdagens stöd för enväldet, hur han i sin utnämningspolitik fäste vikt vid ämbetsmännens personliga lojalitet och hur han strävade efter att för-

ankra sin näringspolitik hos ständerna. Det sägs ibland om diktaturer att de saknar inrikespolitik. Så är dock knappast fallet, inte med diktaturer i modern mening och inte heller med 1600-talets absolutistiska stater.

1600-talets svenska statsapparat var som inledningsvis framhållits ingen byråkrati i Max Webers mening, men viktiga steg togs under århundradets lopp på vägen mot en regelmässigt arbetande förvaltning. Under Karl XI infördes ett systematiskt remissförfarande i den svenska statsförvaltningen. Men i linje med Karls uppfattning om kungens personliga ansvar – inför Gud – nöjde han sig inte med att efter vederbörligt remissförfarande fatta beslut och utfärda förordningar. Ett bärande inslag i hans härskarteknik var den personliga uppföljningen av beslutens genomförande. Ibland deltog han också i det förberedande arbetet, som vid planläggningen av regementenas uppmarschvägar på 1680-talet. Det är för övrigt uppenbart, inte minst då det gäller Karls granskande och uppföljande verksamhet, att hans främsta personliga engagemang ägnades krigsmakten. Kungens dagboksanteckningar bjuder på ett pärlband av fästningsinspektioner, generalmönstringar och truppexercis.[33]

Karl XI:s reglerande verksamhet gav bestående resultat. Den stormakt han ville värna var stark nog att uthärda två årtiondens krig mot mäktiga grannstater, men gick dock under knappt ett kvarts sekel efter kungens död. Betydligt längre överlevde bärande delar av kungens administrativa regelverk. Indelningsverket avskaffades inte förrän 1901. Den tidiga frihetstidens ständer var angelägna om att ta avstånd från den förhatliga »Suveräniteten«, det vill säga enväldet. Men i regeringsformerna 1719 och 1720 fastställdes att 1696 års riksstat, den sista som fastställdes av Karl XI, skulle utgöra grundvalen för kommande budgetarbete.[34] Visst är det ett bra exempel på historiskt stigberoende?

NOTER

1 Peterson 1979; Jespersen 2011.
2 Asker 2004, s. 24–26, 329–335.
3 Glete 2002; Asker 2004, s. 27–36.
4 Lagerroth 1928, s. 121; Dahlgren 1992, s. 137–138; Asker 2004, s. 133.
5 Asker 1983a.
6 Allmänt om Karl XI och enväldet i Åberg 1973–1975, Dahlgren 1992, Rystad 2001 & Villstrand 2011, se särskilt s. 262–264.
7 Rystad 2001, s. 165–203; Villstrand 2011, s. 402–406.
8 Rystad 2001, s. 204–229.
9 Asker 1983a, s. 32–40, 143–146.
10 Rystad 2001, s. 178–179, 204–215, 232–233; Asker 2022, s. 23, 154–155, 165.
11 Dahlgren 1964, s. 413–414.
12 Bennich-Björkman 1970, s. 59–75; Artéus 1982, s. 119–155; Asker 2022, s. 59–60.
13 Nauman 2017.
14 Asker 2004, s. 234, 331.
15 Ågren 1922; Villstrand 2011, s. 192–195. I Österbotten behölls utskrivningen till 1733.
16 Åberg 1952; Asker 1983b; Brolin 2013.
17 Anners 1961; Perlestam 2008.
18 Generalstaben 1926; Åberg 1952.
19 Wendt 1950, s. 301–462; Hamnström 1972; Ericson 1993; Villstrand 2011, s. 190–192, 195–196; Hammar 2014, bl.a. s. 54–56.
20 Rystad 2001, s. 345–357; Montgomery 2002, s. 156–166; Inger 2002, s. 209–213; Villstrand 2011, s. 324–365.
21 Lövgren 1980.
22 Fredriksson 1980, s. 82–84.
23 Höglund 2017, s. 142; Tollin 2021, s. 383–384.
24 Munthe 1971, s. 109–365.
25 Asker 2004, s. 126–138, s. 342–361.
26 Corin 1958, s. 217–552.
27 Persson 1999; Asker 2022, s. 23, 64–65, 146–147.
28 Asker 1987.
29 Jägerskiöld 1984; Rystad 2001, s. 226.
30 Gerentz 1951, s. 130–160, 199–208; Grauers 1960; Dahlgren 1992, s. 129–133; Asker 2004, s. 105–106.
31 Backhaus 1969; Modéer 1992, s. 230–251; Loit 1993; Naber 1995; Rystad 2001, s. 307–344; Villstrand 2011, s. 294–314; Kepsu 2014.
32 Rystad 2001, s. 361–366.
33 Karl XI 1918.
34 Lagerroth 1928, s. 208–214, 224.

REFERENSER

Anners, Erik 1961. *Den karolinska militärstraffrätten och Peter den stores krigsartiklar*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Artéus, Gunnar 1982. *Krigsmakt och samhälle i frihetstidens Sverige*, Stockholm: Militärhistoriska förlaget.

Asker, Björn 1983a. *Officerarna och det svenska samhället 1650–1700*, Uppsala: Uppsala universitet.

Asker, Björn 1983b. »Om svenska fotfolkets nybeklädnad 1689–1694«, *Meddelande från Armémuseum* 40, s. 71–90.
Asker, Björn 1987. »Striden om häradshövdingeämbetena under 1600-talet«, *Historisk tidskrift för Finland* 72:2, s. 221–253.
Asker, Björn 2004. *I konungens stad och ställe. Länsstyrelser i arbete 1635–1735*, Uppsala: Stiftelsen för utgivande av Arkivvetenskapliga studier.
Asker, Björn 2022. *Hovet. Historien om ett kungligt maskineri*, Lund: Historiska Media.
Backhaus, Helmut 1969. *Reichsterritorium und schwedische Provinz. Vorpommern unter Karls XI. Vormündern (1660–1672)*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
Bennich-Björkman, Bo 1970. *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850,* Uppsala: Uppsala universitet.
Brolin, Gunnar 2013. »Införandet av den blå enhetsuniformen vid de finska regementena 1683–1700«, i *Karolinska förbundets årsbok*, s. 99–122.
Corin, Carl-Fredrik 1958. *Självstyre och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668–1697*, Stockholm: Stockholms kommunalförvaltning.
Dahlgren, Stellan 1964. *Karl X Gustav och reduktionen*, Uppsala: Uppsala universitet.
Dahlgren, Stellan 1992. »Karl XI«, i *Kungar och krigare. Tre essäer om Karl X Gustav, Karl XI och Karl XII*, Stockholm: Atlantis, s. 81–148.
Ericson [Ericson Wolke], Lars 1993. »Pionjärer och rustningar 1680–1721«, i Erik Norberg red., *Karlskronavarvets historia*, 1, Karlskrona: Karlskronavarvet, s. 9–64.
Fredriksson, Berndt 1980. »Finansförvaltning i förvandling«, i Arne Granholm & Margot Rydén red., *Statskontoret 1680–1980. En jubileums- och årsskrift*, Stockholm: Liber, s. 29–132.
Generalstaben 1926. »Karl XI:s uppmarschplaner för de ständiga truppförbanden i det egentliga Sverige«, i *Meddelanden från Kungl. Krigsarkivet* 4, s. 131–212.
Gerentz, Sven 1951. *Kommerskollegium och näringslivet*, Stockholm: Kommerskollegium.
Glete, Jan 2002. *War and the state in early modern Europe. Spain, the Dutch Republic and Sweden as fiscal-military states, 1500–1660*, London: Routledge.
Grauers, Sven 1960. »Till belysning av det karolinska enväldets näringspolitik åren 1689–97«, i *Karolinska förbundets årsbok*, s. 21–70.
Hammar, AnnaSara 2014. *Mellan kaos och kontroll. Social ordning i svenska flottan 1670–1716*, Lund: Nordic Academic Press.
Hamnström, Carl 1972. *Båtsmanshållet i Ångermanland och Medelpad*, Stockholm: Seelig & Co.
Höglund, Mats 2017. *Kampen om fredsmilen. Kartan som makt- och kontrollinstru-*

ment i 1655 års reduktion, Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet (SLU).
Inger, Göran 2002. »Kyrkolagstiftningen under 1600-talet«, i Ingun Montgomery, *Sveriges kyrkohistoria*, 4, Stockholm: Verbum, s. 204–213.
Jespersen, Leon 2011. »Sverige som hot och förebild«, i Nils-Erik Villstrand, *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm: Norstedts, s. 240–244.
Jägerskiöld, Stig 1984. »Kring tillkomsten av 1734 års lag«, i *1734 års lag 250 år*, Stockholm: Svensk Juristtidning, s. 681–699.
Karl XI 1918. *Karl XI:s almanacksanteckningar*, från originalen ånyo utg. av Sune Hildebrand, Stockholm: Norstedts.
Kepsu, Kasper 2014. *Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten.
Lagerroth, Fredrik 1928. *Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång*, Malmö: Förlagsaktiebolaget i Malmö.
Loit, Aleksander 1993. »Die baltischen Länder im schwedischen Ostseereich«, i Aleksander Loit & Helmut Piirimäe red., *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert*, Stockholm: Centrum för baltiska studier, s. 63–85.
Lövgren, Anna-Brita 1980. *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envälde*, Lund: Lunds universitet.
Modéer, Kjell Å. 1992. »Uniformität und Zentralisation. Rechtsprechung im Ostseeraum durch die schwedische Krone im 17. Jahrhundert«, i Heinz Mohnhaupt & Dieter Simon red., *Vorträge zur Justizforschung. Geschichte und Theorie*, band 1, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, s. 217–251.
Montgomery, Ingun 2002. *Sveriges kyrkohistoria*, 4, Stockholm: Verbum.
Munthe, Arne 1971. *Studier i drottning Kristinas och reduktionens historia*, Stockholm: Allmänna förlaget.
Naber, Jaak 1995. *Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704*, Uppsala: Uppsala universitet.
Nauman, Sari 2017. *Ordens kraft. Politiska eder i Sverige 1520–1718*, Lund: Nordic Academic Press.
Perlestam, Magnus 2008. *Lydnad i karolinernas tid*, Lund: Nordic Academic Press.
Persson, Fabian 1999. *Servants of fortune. The Swedish court between 1598 and 1721*, Lund: Lunds universitet.
Peterson, Claes 1979. *Peter the Great's administrative and judicial reforms. Swedish antecedents and the process of reception*, Stockholm: AB Nordiska Bokhandeln.
Rystad, Göran 2001. *Karl XI. En biografi*, Lund: Historiska Media.
Tollin, Clas 2021. *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolvtusen kartor*, Antikvariska serien 58/Skrifter utgivna av Riksarkivet 43, Stockholm: Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien & Riksarkivet.
Villstrand, Nils-Erik 2011. *Sveriges historia 1600–1721*, Stockholm: Norstedts.

Wendt, Einar 1950. *Amiralitetskollegiets historia*, 1, Stockholm: Allhem.
Åberg, Alf 1952. »Karl XI:s militära arbetspapper«, i *Gottfrid Carlsson 18.12.1952*, Lund: CWK Gleerup, s. 212–226.
Åberg, Alf 1973–1975. »Karl XI«, i *Svenskt biografiskt lexikon*, 20, Stockholm: Svenskt biografiskt lexikon, s. 650–655.
Ågren, Sven 1922. *Karl XI:s indelningsverk för armén. Bidrag till dess historia 1679–1697*, Uppsala: Uppsala universitet.